

ԱՐ. ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ

ՄՈՍԿՎԱՅԻ ՀԱՅ ՊԱՇՏՊԱՆՆԵՐԸ

Առաջնատիպ Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի
«Տեղեկագրի» 1948 թ. № 1-ից

9/42/1941
U.S.

5.83

sys'

27/95

23 345 27/95
Coulter, Hugh
App. 27/95

27/95
հիմնականում, Ա.
Զեքյանը հայ պաշտոնագրեր:

[illegible]

9(47)27 + 9(47.925)27

Ար. Մուսախանյան

ՍՍՌԳԱՍՏ Է 1951 թ.

ՄՈՍԿՎԱՅԻ ՀԱՅ ՊԱՇՏՊԱՆՆԵՐԸ

1

Մոսկվայի համար մղված ճակատամարտը հանդիսանում է ՍՍՌՄ ժողովուրդների Հայրենական Մեծ Պատերազմի պատմության ամենափառավոր էջերից մեկը:

Հիտլերյան Գերմանիայի կողմից Սովետական Միության վրա կատարված ուխտադրուժ հարձակման առաջին օրից սկսած Մոսկվան հանդիսանում էր սովետական ժողովրդի ազատագրական, Հայրենական Մեծ Պատերազմի շտաբը, ռազմա-ստրատեգիական և քաղաքական մի կարևորագույն բաղա, որը խոշոր դեր խաղաց սովետական ժողովրդի ուժերը համախմբելու, մորիացնելու, թշնամուն վճռական հակահարված տալու գործում:

Ահա թե ինչու հիտլերյան կլիկը պատերազմ մղելով Սովետական երկրի դեմ, որպես ստրատեգիական գլխավոր ուղղություն ընտրեց Մոսկվան, իր գործերի գլխավոր ուժերը նետեց Մոսկվայի ճակատը, օժանդակ ուժերով հարձակվելով նաև հարավում՝ Ռոստովի ճակատում և հյուսիսում՝ Լենինգրադ-Տիֆլիսի ճակատում:

Հիտլերյան կառավարությունը գերմանա-ֆաշիստական զորքերի առաջ դրել էր հիմնական խնդիր՝ շրջապատել ու ջախջախել Մոսկվան պաշտպանող սովետական զորքերը և գրավել Սովետական Միության մայրաքաղաքը: Գերմանական ֆաշիստները Մոսկվայի զավթումը համարում էին «վճռական հաջողություն»:

Գերմանական գլխավոր հրամանատարությունը տենդորեն ձգտում էր դեպի այդ խնդրի կատարումը: Այդ նպատակով գերմանական հրամանատարությունը դեռևս 1941 թ. սեպտեմբերի վերջում Մոսկվայի ուղղությունը նետեց իր գլխավոր ուժերը — 35 դիվիզիա, տանկային ու մոտոռազմած զորամասեր, որոնք հաղթական մարշով անցել էին ամբողջ Արևմտյան Եվրոպան: Մոսկվայի վրա ուղարկվեցին հազարավոր ինքնաթիռներ: 1941 թ. հոկտեմբերի 2-ին Հիտլերը հրաման տվեց ֆաշիստական բանակներին Մոսկվայի վրա վճռական հարձակման անցնելու մասին: Այդ հրամանում ասված է.

«Մի քանի շաբաթվա ընթացքում երեք ամենահիմնական արդյունաբերական շրջանները լիովին մեր ձեռքում կլինեն: Վերջապես նախադրյալ է ստեղծվել վերջին, հսկայական հարվածի համար, որը դեռ մինչև ձմեռվա սկիզբը պետք է հանգեցնի թշնամու ոչնչացմանը...»:

Ֆաշիստական հրեշը իր զինված հորդաններին հրաման էր տվել զավթել

Դոնբասի արդյունաբերական շրջանները և ներխուժել Կովկաս, զավթել Լենինգրադի արդյունաբերական շրջանները և ամենագլխավորը՝ գրավել Մոսկվան:

Մկսվեց պատերազմների պատմության մեջ նախորդը շունեցող ճակատամարտը, որը մղվում էր ոչ միայն Մոսկվայի, այլև ամբողջ Սովետական Միության ազատության համար, ամբողջ աշխարհի ազատասեր ժողովուրդների համար:

Մոսկվան դարձավ այդ պայքարի դրոշը, դարձավ մի անդրդիվի ժայռ, որին զարնվելով ջարդվեցին հիտլերյան դրահապատ հորդանները:

Գերմանացիների հարձակման օրը հիտլերյան «Ֆյուրիշեր բեռախտեր» թերթը 1941 թվի հոկտեմբերի 3-ի համարի առաջին էջում աչքի ընկնող տառերով գրել էր.

«Մոսկվան բոցերի մեջ է: Մոսկվան այրվում է հինգ կողմից»:

Հաջորդ օրը գերմանական ռադիոն եվրոպական և ասիական 20 լեզուներով հաղորդեց.

«Մենք ուժեղացնումք Մոսկվան, կործանեցինք իսկ այն, ինչ նրանում դեռ մնում է անփաս, օրերս մերը կլինի»:¹

Հիտլերյան բանակը հսկայական աքցանով ուղղում էր շրջապատել Մոսկվան, հյուսիսից՝ Ռժեվ—Կալինին, իսկ հարավից՝ Օրյոլ—Տուլա գծերով:

Թշնամին հանդիպեց սովետական զինված ուժերի համառ, կայուն դիմադրությանը: Գերմանացիների ամեն մի մետր առաջընթացումը տեղի էր ունենում իրենց բազմաթիվ զինվորների արյան գնով և դիակների վրայով: Երկու շաբաթվա մարտերից հետո թշնամին մոտեցավ Մոսկվայի հեռավոր մատույցներին՝ 200 կիլոմետրի վրա, գրավեց Կալինին և Մոժայսկ քաղաքները: Մահվան ահեղ սպառնալիք էր կախվել մեր հայրենիքի վրա: Հարկավոր էր փրկել Մոսկվան, փրկել Ռուսաստանը, ազատագրել Սովետական Հայրենիքը:

Մոսկվայի համար մղվող պայքարը մտավ իր նոր, լարված փուլը:

Սովետական բանակները մղում էին ստրատեգիական ակտիվ պաշտպանողական մարտեր: Թշնամին շարունակում էր առաջ շարժվել: Այդ խոշոր ճակատամարտի սկզբում գերմանա-ֆաշիստական բանակներն ունեին ուժերի զգալի գերակշռություն՝ Մոսկվան պաշտպանող սովետական զինված ուժերի նկատմամբ: Սովետական հրամանատարությունն իր զորքերի առջև դրել էր երեք գլխավոր խնդիր. առաջինը՝ դանդաղեցնել, այնուհետև կանգնեցնել հակառակորդի գերակշռող ուժերը, հյուժել նրանց և փոխել ուժերի փոխհարաբերությունը հօգուտ մեզ, երկրորդ՝ պարտության մատնել հակառակորդի գլխավոր հարվածի խումբը, նրա ձեռքից խլել ստրատեգիական նախաձեռնությունը վճռական ուղղություններում, երրորդ՝ ծավալել հարձակումը լայն ճակատով, պարտության մատնել հակառակորդի զորքերի խմբավորման մեծ մասին, նրանից խլել կորցրած տերիտորիան, առաջին հերթին այն տերիտորիան, որտեղ թշնամին շատ է մոտեցել մայրաքաղաքին և որի հետևանքով վտանգավոր դրություն է ստեղծվել Ստալինյան հանձարով մշակված ստրատեգիական այդ բարդ խնդիրը կատարեց

¹ «Москва», Воениздат, 1942 թ., էջ 3:

Սովետական Բանակի հրամանատարութիւնը մեծ Ստալինի անմիջական ղեկավարութեամբ:

Մոսկվայի պաշտպանութիւնն այդպիսով կարելի է բաժանել երկու էտապի: Առաջին էտապը սկսվում է 1941 թ. հոկտեմբերի 2-ից և տևում է մինչև 1941 թ. դեկտեմբերի 5-ը: Այդ էտապի սկզբում Հիտլերը ձեռնարկեց իր առաջին հարձակումը Մոսկվայի վրա, որը վերջացավ ձախողումով: Նոյեմբերի 16-ին գերմանացիները Մոսկվայի ճակատում կենտրոնացրին իրենց նոր բերած գլխավոր ուժերը, 51 դիվիզիա, որից 18-ը տանկային և մոտորացված, 33-ը հետևակային: Նոյեմբերի 6-ին գերմանացիներն սկսեցին իրենց գլխավոր հարձակումը: Դժվար օրեր էր ապրում մեր Հայրենիքը: Թշնամին առաջ էր շարժվում: Մոսկվայի գրավման ազդանշանին էին սպասում Ճապոնիան և Թյուրքիան, որ հարձակվեին մեր երկրի վրա, մասնատեին այն:

Սովետական հրամանատարութիւնն ստրատեգիական պահեստի ուժեր էր կենտրոնացնում վճռական ճակատում և պատրաստվում էր հակահարձակման: Սովետական զորքերը նահանջում էին. նրանք հման էին մի հսկա պողպատյա զսպանակի, որը կծկվում ու սեղմվում էր, որ հանկարծ բացվի և ջախջախելով ետ շարտի իր վրա ճնշող ամեն ինչ:

1941 թ. դեկտեմբերի 6-ին այդ զսպանակը բացվեց: Սովետական զորքերն անցան հակահարձակման, և սկսվեց գերմանական բանակի ջախջախումը Մոսկվայի տակ: Դա Մոսկվայի պաշտպանութեան մեծ ճակատամարտի երկրորդ էտապն էր:

Այժմ համառոտ քննենք, թե այդ մեծ ճակատամարտին ինչով և ինչպես են մասնակցել Հայաստանի զավակները:

2

1941 թ. հոկտեմբերի 19-ին Պաշտպանութեան Պետական կոմիտեն որոշում ընդունեց, որով Մոսկվան հայտարարվեց պաշարողական դրութեան մեջ և կտրուկ միջոցառումներ նշվեցին մայրաքաղաքը պաշտպանելու գերմանական բանակների հարձակումից: Մոսկվան դարձավ ավելի խիստ, կազմակերպված ռազմաճակատ: Մոսկվայի ծոցերը ուրոտում էին հազարավոր թնդանոթներ: Մոսկվայի երկնքում անընդհատ հռնդում էին մոտոռաները:

Մոսկվան պաշտպանում էին Սովետական բանակները: Նրանց շարքերում կռվում էին սովետական բոլոր ժողովուրդների զավակները: Ինչպես բոլոր ճակատներում և ամենուր, այստեղ ևս ուռււ մեծ ժողովրդի զավակներն առաջին գծումն էին, նրանք ցույց էին տալիս թշնամուն ատելու, նրա դեմ մարտնչելու, Հայրենիքի համար անձնազոհութեան դիմելու իսկական օրինակներ: Նրանք համախմբում էին ուկրաինացի, հայ, վրացի, ուզբեկ, բելոռուս և մյուս ազգերի ռազմիկներին, և նրանց միասնական, անխորտակելի ուժը հակադրում հիտլերյան հորդաններին:

Մոսկվան պաշտպանելու մասին Պետական Պաշտպանութեան կոմիտեի որոշումը կայծակի արագութեամբ տարածվեց ոչ միայն ճակատում, այլև ամբողջ երկրում, նաև Հայաստանում: 1941 թ. նոյեմբերի 19-ին և 20-ին Հայաստանի քաղաքներում, գյուղերում և ամենուրեք, որտեղ սովետական մարդիկ էին գտնվում, տեղի ունեցան հայ աշխատավորների, ժառանգների, ցույցեր, ժողովներ՝ նվիրված Մոսկվայի պաշտպանութեանը:

Ամբողջ հայ ժողովուրդը մի սիրտ ու միտք դարձած, միասնական ու անբաժան կանգնեց Մոսկվայի պաշտպանության կողմը:

Հայաստանի աշխատավորները նամակներով դիմեցին մեծ Ստալինին, արով հայտնում էին իրենց պատրաստակամությունը՝ պաշտպանելու Մոսկվան: Մոսկվայի պաշտպաններին և քաղաքի աշխատավորներին ուղարկած բազմաթիվ նամակներից մեկում կարդում ենք.

«Մոսկվայի մեր քաջարի եղբայրներ, դուք, որ երկար տարիների ընթացքում կառուցեցիք Կարմիր Մոսկվան, ... այսօր էլ հերոսաբար պաշտպանում եք այն թշնամու հորդաններից: Ձեր օրինակը ոգևորում է մեզ և մղում դեպի սխրագործություններ... մենք խորապես գիտակցում ենք, որ Մոսկվայի պաշտպանությունը Սովետական Միության բոլոր ժողովուրդների սրբազան պարտքն է»¹

Երևանի Կիրովի անվան գործարանի կոլեկտիվն իր նամակում խոստանում էր կրկնապատկել արտադրանքը, ձերժինցիները խոստանում էին ավելի արագ կատարել բանակի պատվերները, մանածագործները ավելացնում էին հագուստեղենի արտադրությունը Մոսկվայի համար, «Արարատ» տրեստի բանվորները նորանոր ցիստերններով սպիրտ, կոնյակ և օղի էին ուղարկում Մոսկվայի պաշտպաններին: Հայաստանի կոլխոզնիկները Մոսկվայի պաշտպաններին ուղարկելու համար նվիրում էին լրացուցիչ հազարավոր ցննտներ հացահատիկ, միս և այլ մթերքներ, ուղարկում էին տաք հագուստեղեն, ծանրոցներ և հայրենասիրական բարձր զգացումներով լեցուն նամակներ ու ողջույններ:

Բազմաթիվ հայ բանվորներ, կոլխոզնիկներ, ծառայողներ դիմում էին զինվորական իշխանություններին՝ կամավոր կերպով բանակ գնալու և Մոսկվայի պաշտպանների շարքերը խտացնելու համար:

«Հարազատ Մոսկվայի համար» հոդվածում, 1941 թ. հոկտեմբերի 20-ին մեծ բանաստեղծ Ավ. Իսահակյանը Մոսկվայի ճակատամարտը բնորոշում է որպես «Կյանքի ու մահի զոտիմարտ», որ տեղի է ունենում «երկու հակադիր սկզբունքների, երկու տարամերժ աշխարհների միջև»: Մոսկվայի տակ տեղի ունեցող ճակատամարտը մղվում էր մեր ժողովրդի ազատության և անկախության համար, մեր Հայրենիքի սքանչելի մայրաքաղաքի համար: Այդ ճակատամարտի ելքը «վճռողը Կարմիր Բանակի արիությունն է, նրա անձնագոհությունը, նրա աննվաճելի դիմացկունությունը. վճռողը ողջ ժողովրդի և Միության բոլոր ժողովուրդների նվիրվածությունն է, նրանց հանձարը, նրանց զոհաբերությունը... մեզ համար, հայերիս համար նույնչափ սիրելի է, հարազատ Մոսկվան... և մենք ոչինչ չպիտի խնայենք Կարմիր Բանակի հաղթանակի համար»²

Մոսկվայի վրա կախված ահեղ սպառնալիքի օրերին ամբողջ հայ ժողովուրդն ավելի կուռ շարքերով էր համախմբվել, ավելի ամուր և անխղելի կապերով էր միացել ողջ մեծ ժողովրդի հետ, Մոսկվայի հետ, Սովետական մեծ հայրենիքի հետ:

¹ «Սովետական Հայաստան» 1941 թ., հոկտ. 21:

² «Դրական թերթ», 1941 թ. հոկտ. 30:

Հայ ժողովրդի զինվոր զավակներն իրենց աշխատելի եղբայրների հետ միասին նետվում էին պատերազմի կրակների մեջ և իրենց արյան ու կյանքի գնով պաշտպանում Մոսկվան:

3

Մոսկվայի հայ պաշտպանները շատ են: Այս հոգվածում մենք կխոսենք Մոսկվայի պաշտպանության համար մղված մարտերում մասնակցած մի քանի հայերի մասին:

Գերմանական զորքերը հարավից թևանցելով Տուլան, զավթեցին Ելեցը և կատաղությամբ ձգտում էին դեպի Մոսկվա: Հարավ-արևմտյան ճակատի հրամանատարությունը կաստորնոյի շրջանում արագությամբ հավաքեց լավ մարզված, զինված, շարժուն զորքերի մի հատուկ խումբ, որը պետք է հակահարված տար հարավից հարձակվող գերմանացիներին: Այդ շարժուն խմբի հրամանատարության շտաբի պետ նշանակվեց գեներալ-մայոր Ի. Ք. Բաղրամյանը: 1941 թ. դեկտեմբերի 6-ից Բաղրամյանի գլխավորած զորքերը վճռական հարձակման անցան, կործանիչ հակահարվածներ տվեցին գերմանա-ֆաշիստական զորքերին: Դեկտեմբերի 9-ին Բաղրամյանի խմբավորման զորքերը ազատագրեցին Ելեց քաղաքը և 400 ուրիշ բնակավայրեր: Սովետական Ինֆորմբյուրոյի դեկտեմբերի 10-ի հատուկ հաղորդագրությունը Ելեց քաղաքն ազատագրելու և գերմանական բանդաներին այդ շրջանից ետ շարտելու մասին՝ ծով հրճվանքով լցրեց Սովետական բանակի զինվորների և սովետական բոլոր մարդկանց սրտերը:

Մոսկվան պաշտպանող Հարավ-Արևմտյան ռազմաճակատում հրամանատարական պատասխանատու պոստերում էին գտնվում հայ ժողովրդի ուրիշ նշանավոր զավակներ: Գեներալ-լեյտենանտ Միքայել Բարսեղովը հանդիսանում էր Հարավ-Արևմտյան ճակատի հրետանու հրամանատարը, իսկ գեներալ Վեբելովը հանդիսանում էր նրա արժանի տեղակալը: Բարսեղովը հրետանային գործի իր ամբողջ գիտելիքները, իր մեծ փորձը, որ նա կուտակել էր դեռ սպիտակ ֆինների դեմ մղված կռիվներում, տրամադրում էր Մոսկվան պաշտպանելու: Բարսեղովի հրետանավորների կործանիչ կրակը բնաջինջ արեց Գուդերիանի բանակները, նրանց հավիտյանս թաղեց ռուսական հողում: Ահա թե ինչու պատերազմի դժվար օրերին, Մոսկվայի Ա. Մ. Գորկու անվան կուլտուրայի պարկում, «Էրմիտաժ» պարկում, Մետրոյի կայարաններում և ուրիշ շատ հասարակական վայրերում ռուս, ուկրաինացի, բելոռուս և ուրիշ սգգերի նշանավոր գեներալների նկարների շարքում վեհորեն դրված էր հայ ժողովրդի զավակ, Մոսկվայի հերոս պաշտպան Բարսեղովի նկարը:

Հերոսական Տուլան նշանավոր դեր խաղաց Մոսկվայի համար մղված ճակատամարտում: Տուլայի շրջանում 1941 թ. դեկտեմբերի 3-ին հարձակման համար ելման դիրք ընտրեց գնդապետ Մարգիս Մարտիրոսյանի միավորումը: Մարտերը մղվում էին Գուդերիանի տանկային զորքերի դեմ: Մի քանի օր տևող կատաղի մարտերից հետո, Սովետական բանակի ուրիշ զորամասերի հետ միասին, գնդապետ Մարտիրոսյանի զորամասերը ազատագրեցին Տուլան շրջապատումից, իսկ դեկտեմբերի 19-ին ֆաշիստական

զավթիչներից ազատագրեցին Ալեկսին քաղաքը: Նույն օրը բարձր հրամանատարութիւնը Մարտիրոսյանին ուղարկել է հետևյալ հեռագիրը.

«Շնորհավորում եմ Ձեզ թշնամու նկատմամբ առաջին խոշոր հաջողութեան առթիվ և ցանկանում եմ Ձեզ հետագա հաջողութիւններ հանուն մեր սքանչելի սոցիալիստական Հայրենիքի»:¹

Մոսկվայի պաշտպանութեան պատմութեան մեջ փառավոր էջեր է գրել հայ ժողովրդի զավակ գեներալ Ստեփան Գինոսյանը: Մայրաքաղաքի պաշտպանութեան ծանր օրերին կանչվելով Մոսկվա, Գինոսյանը նոր նշանակում ստացավ:

Մոսկվայից 1941 թ. հոկտեմբերի 3-ին Գինոսյանը գրում է.

«Մոսկվայում կյանքն առաջվա պես նույն է. ամեն ինչ նորմալ է ընթանում, և այլ կերպ էլ լինել չի կարող: Ամբողջ ժողովուրդը և նրա կարմիր Բանակը լիովին համոզված են ռխերիմ թշնամու— ֆաշիզմի դեմ մեր հաղթանակի նկատմամբ»:²

Գինոսյանի ղորամասերը շատ հերոսական մարտեր մղեցին իրենց հրամանատարի գլխավորութեամբ, նրա այդ ազնիվ հովատը լիովին իրականացնելու համար:

Մինչև Մոսկվայի պաշտպանութեան օրերը գնդապետ Հայկ Մարտիրոսյանը ծառայում էր սովետական հեռավոր-արևելյան սահմանների անդորրութիւնը և անվտանգութիւնը պաշտպանող միավորումներից մեկում: Մոսկվայի համար ստեղծված դժվարին օրերին, 1941 թ. նոյեմբերին Մարտիրոսյանի ղորամասերը Սիբիրի վրայով ուղարկվեցին մայրաքաղաքի մատույցները: Նոյեմբերի 13-ին Մարտիրոսյանը մարտի մեջ մտավ Ստալինոգորսկի շրջանում և ծանր կռիւներ մղեց գերակշիռ ուժեր ունեցող հակառակորդի դեմ: Ավելի քան քսան օր նրա ղեկավարած զինվորները գիշեր ու ցերեկ անընդմեջ կատաղի կռիւներ էին մղում թշնամու դեմ սառնամանիքի և այլ դժվարին պայմաններում: Մարտիրոսյանը իր սիրիւրցի եղբայրներին նետում էր ձեռնամարտի, Ստալինոգորսկ քաղաքի համար, որը մի քանի անգամ ձեռքից ձեռք էր անցնում: Դեկտեմբերի 6-ից ամբողջ բանակի հետ միասին հարձակման անցավ նաև Մարտիրոսյանը, որի ղորամասերը հետապնդում ու ջախջախում էին գերմանական զավթիչներին: Մոսկվայի պաշտպանութեան ժամանակ կռիւնց Մարտիրոսյանի ռազմական տաղանդը: Գնդապետ Մարտիրոսյանը ստացավ գեներալի բարձր կոչում:

Մոսկվայի մատույցներում կռիւղ հայ սպա Ներսես Բալոյանի մասին շատ է գրվել և խոսվել ռուսական մամուլում: Բալոյանի մասին նույնիսկ առանձին գիրք է տպվել ռազմաճակատի քաղվարչութեան հրատարակութեամբ: Այստեղ կրեւենք գեներալ-մայոր Ա. Լիզյուկովի ընդարձակ հոգւածի հետևյալ կտորը.

«Ես հիշում եմ այսպիսի դեպք. Նարոֆոմինսկի համար մղվող մարտերի ժամանակ մեր ղորամասերի վրա հակազրոհի նետվեցին հակառակորդի ավտոմատավորները: Նրանց երևալն այնքան անսպասելի էր, որ մարտի կենտրոնական հատվածում մեր մի քանի անփորձ

¹ Հայկական ՍՍՌ-ի Գիտ. Ակադ. Հայրենական պատերազմի պատմութեան կարճատև արխիվ (Այսուհետև այս արխիվը ցույց կարվի կրճատված, ՀԳՊԿ Արխիվ), ֆ. 2, գ. 8, թ. 6:

² ՀԳՊԿ Արխիվ, ֆ. 2, գ. 18:

մարտիկներն սկսեցին նահանջել: Դնդի հրամանատար, փոխգնդապետ Բալոյանը, որ իր դիտակետից հետևում էր մարտի զարգացմանը, արագորեն գնահատեց իրադրությունը: Նա հասավ գլխավոր մարտի դաշտը: Նրան դեմ-հանդիման փախչում էին առանձին մարտիկներ: Բալոյանը կանգնեցրեց փախչողներին, բարձրացրեց ձեռքը և բարձր բացագանչեց. «Տղաներ, վախեց՛ա՛ք ավտոմատավորներից: Ով վախենում է, այստեղ, ինձ մոտ»: Նրա աչքերն առկայծում էին վճռականությամբ: Քամին ծածանում էր նրա պլաշչը: Այդ մարդը, որ մենակ կանգնել էր բաց տարածության մեջ ավտոմատավորների կրակի տակ, թվում էր թե դատապարտված է: Բայց նրա հաստատուն ձայնը և ամուր ձեռքը ռազմիկներին մարտի կանչեցին: Մի երկու ընկերից հետո նրա շուրջը երևացին մի խումբ մարդիկ:

— Այնքան էլ սարսափելի չէ — կրկնեց Բալոյանը մի քանի անգամ, — այնքան էլ սարսափելի չէ, ահա տեսնում եք:

Նրեք-չորս ընկերից հետո մի քանի տասնյակ մարտիկներ Բալոյանի ղեկավարությամբ «ուռա» բացագանչություններով գրոհեցին հակառակորդի վրա: Այդ ժամանակ կոմիսարը կարգի բերեց ամբողջ տատանված զորամասը և նրան նետեց մարտի: Առաջադրանքը կատարվեց¹:

Մոսկվայի տակ երբ սկսվեց գերմանա-ֆաշիստական զորքերի ջախջախումը, հարձակման անցան նաև փոխգնդապետ Իսահակ Գասպարյանի գլխավորած սիբիրցիները: Նրանք գրոհում էին Նարոֆոմինսկը, Մալոյա-քոսլավեցը, Կալուգան և ճակատի մյուս զորքերի հետ միասին ազատագրեցին այդ քաղաքները: Գասպարյանը հետագայում ստացավ զենքերալի կոչում և Մոսկվայի պաշտպանության օրերին ձեռք բերած փառքը բազմապատկեց, հարստացրեց:

Այսպիսով, Սովետական Բանակի մի քանի ինտերնացիոնալ, բազմազգ զորամասեր և միավորումներ, որոնք պաշտպանում էին Մոսկվան, կռվում էին հայ զենքերալների և ավագ սպաների հրամանատարությամբ: Այդ հրամանատարական կադրերից շատերը աճել ու կոփվել են հայկական ազգային զորամասերի կազմում և տիրապետելով ստալինյան ռազմական արվեստին, դարձել սովետական զինվորական ստրատեգիայի ու տակտիկայի վարպետներ:

4

Մոսկվայի պաշտպանների մեջ կռվում էին բազմաթիվ հայ շարքային զինվորներ, կրտսեր սպաներ և փոքր ստորաբաժանումների հրամանատարներ ու քաղաշխատողներ: Հայ ժողովրդի այդ համեստ զավակները կատարելով Հայրենիքի հրամանը, բազմաթիվ սխրագործություններ կատարեցին Մոսկվայի մատույցներում տեղի ունեցած մարտերի մեջ: Նրանք ոգևորվում էին իրենց ավագ ընկերների և եղբայրների մարտական գործերով և ձգտում պատվով արդարացնել իրենց:

Դրանց թիվը չափազանց մեծ է. մենք կխոսենք միայն մի քանիսի մասին:

Սմոլենսկից դեպի Վյազմա և Մոսկվա տանող ճանապարհներին կըռվող մի ստորաբաժանման կոմիսարն էր ընկ. Կարապետ Մուրադխանյանը: Թշնամու գերակշռող ուժերի ճնշման տակ մեր զորամասերն ակտիվ պաշտ-

¹ «Красная звезда», 1 մայիսի 1942 թ., № 102:

պանդակաձև մարտերով նահանջում էին դեպի Մոսկվա: 1941 թ. հոկտեմբերի առաջին օրերն էին: Վյադմայի անկումից հետո Մուրադխանյանի ղեկավարած մարտիկներն իրենց ճանապարհին հանդիպեցին ջրային լայն բնագծի, որն ունեւ 50—60 մետր լայնություն: Թշնամին դավթելով գետի մի ափը, գնդացրային կրակի տակ առավ գետանցը: Առանց խուճապի մատնվելու, 1941 թ. հոկտեմբերի 10-ին Մուրադխանյանն իր ռազմիկներին կազմակերպեց և սառը ջրի կոհակները հաղթահարելով, լողալով անցավ բնագիծը: Մյուս ափին Մուրադխանյանը թրջված զինվորներին համախմբեց և դիրքեր մտնելով, համառ դիմադրություն կազմակերպեց: Մարտերը փոխադրվեցին Մոսկվային ավելի մոտիկ՝ Մոժայսկի մատույցները: Այստեղ, կատաղի կռվի ժամանակ Մուրադխանյանը ոտքից վիրավորվեց: Այդ 1941 թ. հոկտեմբերի 15-ի օրն էր: Բայց մարտադաշտից քաղցեկի հեռանալը կառոդ էր բացասաբար անդրադառնալ մարտիկներին վրա: Մուրադխանյանը շարունակեց ղեկավարել ստորաբաժանումը ևս 10 օր: Եվ միայն հոկտեմբերի 25-ին, բժիշկների պնդմամբ, նա ուղարկվեց թիկունք՝ բուժվելու: Մոսկվայի մատույցները պաշտպանելու ժամանակ հանդես բերած արիության համար Մուրադխանյանը պարգևատրվեց կառավարական բարձր շքանշանով:

Ինչպես հայտնի է, Մոսկվայի պաշտպանության համար մզվող մարտերում պանֆիլովականներն իրենց անձնազոհությամբ և հերոսությամբ զարմանք պատճառեցին ամբողջ աշխարհին: Պանֆիլովականները հարևան տաքսին սովետական մարդու հայրենասիրության անմահ տրագիկաները: Պանֆիլովի միավորման կազմում մարտնչում էին և շատ հայ ռազմիկներ: Կհիշենք դրանցից մեկին, ընկեր Նադո Մխիթարյանին: Նադոն Մոսկվայի տակ, խրամատում կարգաց 28 պանֆիլովցիների կտակը. այդ կտակում ասված է.

«... Մենք մեր կյանքը դրինք Հայրենիքի զոհասեղանին: Արցունքներ մի թափեք մեր անշունչ մարմինների վրա: Ատամներդ սեղմեցեք և եղեք անդրդվելի: Մենք գիտենք, թե հանուն ինչի ենք մենք գնում դեպի մահ: Մենք կատարեցինք մեր զինվորական պարտքը: Մենք փակեցինք թշնամու ճանապարհը. դուրս եկեք մարտի ֆաշիստների դեմ և հիշեցե՛ք՝ հաղթանակ կամ մահ: Այլ ընտրություն դուք չունեք, ինչպես և մենք չունենք: Մենք զոհվեցինք, բայց մենք հաղթեցինք»¹:

Ծով առելությունը, վիշաք, ցասումը և վրեժի զգացումը լցրեց Մխիթարյանի սիրտը: Նա դիրքից-դիրք էր անցնում, բլինդաժից-բլինդաժ, Մոսկվայի պաշտպաններին խրախուսում, ոգևորում: Պանֆիլովականների դիրքերը մնացին անառիկ, թշնամին այդ բնագծում կանգնեցվեց և այլևս ոչ մի քայլ չկարողացավ առաջ շարժվել դեպի Մոսկվա: Պանֆիլովական զինվորային քաղբաժինը Նադո Մխիթարյանի մասին գրել է.

«Մայրը Նադո Մխիթարյանը Մոսկվայի ակտիվ պաշտպաններից է, հերոսաբար զոհված 28 պանֆիլովականների զորամասից: Նա քաջ

¹ ՀԳՊԿ Արխիվ, Ն. Մխիթարյանի գործ, թերթ 1—2:

է այնպես, ինչպես և քաջ են իր մարտիկները: Նա սրբությամբ է կատարում իր զինվորական պարտքը»¹

Մոսկվայի հյուսիս-արևմտյան մատույցներում, Ռեժիկից դեպի արևմելք ընկած տարածություններում տանկային հարձակում էին ձեռնարկել ֆաշիստները: Գնդի հրամանատար Համբարձում Մելիքյանը, իր խաղաղ ու հանգիստ բնավորությամբ, մեռավ էր անդրդվելի: Նա վիրավորվել էր, բայց ապաքինվելուց հետո նորից մարտի մեջ էր, նորից իր զինվորների դեկավար պոստում: 1941 թ. հոկտեմբերի 29-ին Մելիքյանի զորամասի մղած կռիվների շրջանը գերմանացիները նետեցին մի քանի տասնյակ տանկ:

«Սիրելի մարտիկներ և հրամանատարներ. — այս խոսքերով Համբարձումը դիմեց իր ենթականերին. — մենք պաշտպանում ենք Մոսկվան. մենք նահանջելու տեղ չունենք: Ձեր հուժկու կրակով, նրանականերով ետ մղենք գերմանական տանկերը, հանուն Հայրենիքի, հանուն Ստալինի, ոչնչացնենք թշնամու տանկերը: Ինձ հետ դեպի մարտ, իմ մարտական ընկերներ»²

1941 թ. դեկտեմբերյան հարձակման օրերին Մելիքյանի զորամասն առաջինների շարքերում էր գրոհում թշնամու վրա և ազատագրում Մոսկվայի մարզի գյուղերն ու քաղաքները:

Գնեհրալների և սպաների կողքին, Մոսկվայի պաշտպանների շարքում մենք կարող ենք նշել բազմաթիվ շարքայինների և սերժանտների: Ահա դրանցից մեկը. Հայկ Շադունցը: Բաժնամյա պատանին 1941 թ. դեկտեմբերի 1-ի և 2-ի ծանր օրերին իր թնդանոթի մոտ գիմավորեց գերմանական դրահավոր հրեշին, ծանր տանկին: Հարեան հրանոթները լռեցին: Շադունցը և իր նշանառու Բարանովը լարեցին իրենց ուժերը. նրանք կրակում էին դրահահար արկեր և՛ իրենց և՛ զոհված ընկերների փոխարեն: Այդ հատվածում 48 ժամ Շադունցը մեջընգմեջ կռվի էր բռնվում հարձակվող տանկերի դեմ, բայց նրանց ետ էր մղում կամ հրկիզում մահացու արկերի ուղիղ հարվածներով: Այստեղ հրանոթի հրամանատար, սերժանտ Շադունցի ընկերներ Պետրովը և Կոնեվը նույնպես մեծ սխրագործություններ կատարեցին: Հերոսները ոչ մի քայլ չնահանջեցին: Մարտից հետո Հայկ Շադունցն ընդունվեց Լենինի-Ստալինի պարտիայի շարքերը: Շադունցի կուրծքը դարդարվեց կարմիր գրոշի շքանշանով: Այդ բոլորի մասին մեծ հիացմունքով պատմում է ընկեր Ի. Պոպովը³:

Մոսկվան պաշտպանելիս իր հատուկ ջոկատով թշնամու լքտեսներին բռնում և անողորմ վրեժ էր առնում Սաշիկ Աբրահամյանը: Նա համարձակ կերպով, անվախ հարձակվում էր ֆաշիստական լճիվաղների վրա, գերիններ էր բռնում: Սաշիկ Աբրահամյանը, որ եղել էր պարտիզանական ջոկատում և տեսել էր գերմանացիների բարբարոսությունները՝ սովետական մարդկանց նկատմամբ, անհուն ատելությամբ էր լցվել դեպի թշնամին և արդար վրեժի ցասումով էր գործում:

Մոսկվայի համար մզված մարտերում իրենց կատարած սխրագործություններով աչքի ընկան կապիտան Գառնիկ Հակոբյանը, գվարդիայի

¹ ՀՊՊԿ Արխիվ, գործ 356, թ. 14.

² ՀՊՊԿ-ի Արխիվ, գ. 333, թերթ 4:

³ «Комсомол в боях за родину», Москва, 1942 г., стр. 66.

կապիտան Արմենակ Բաղդասարյանը, գվարդիայի մայոր Ավետիք Գրիգորյանը և բազմաթիվ ուրիշները:

5

Մոսկվայի պաշտպանության օրերին հայ ժողովրդի բազմաթիվ զավակներ փոխեցին իրենց պրոֆեսիան և մտան ժողովրդական աշխարհազորի կազմի մեջ, Մոսկվայի պարտիական կազմակերպության ստեղծած կոմունիստական ջոկատները, և կամ կանոնավոր զորամասերը: Դրանց մեջ կարելի էր հանդիպել հայ գիտնականի և արվեստագետի, տնտեսագետի և ինժեների, լրագրողի և գյուղատնտեսի:

Գրիշա Բաղրամյանը պատերազմից առաջ սովորում էր Մոսկվայում, ասպիրանտուրայում: Նա աշխատել էր Սեվանստրոյի նավագծային բյուրոյում: Երիտասարդ ինժեները պատրաստվում էր թեկնածուական դիտերտացիա պաշտպանել, երբ թշնամին հարձակվեց Մոսկվայի վրա: 1941 թ. սեպտեմբերի 6-ին նա թողեց իր գիտական կարիերան և մեկնեց ռազմաճակատ: Մնցնելով մի խումբ սակրավորների գլուխը, նա Մոսկվայի մատույցներում իր բոլոր ընդունակութունները զործի դրեց հակառակային պաշտպանություն ստեղծելու՝ գերմանական տանկերի ճանապարհը փակելու համար:

Հովհաննես Շահումյանը 1941 թ. գարնանն ավարտեց Մոսկվայի Տիմիրյազևի անվան Գյուղատնտեսական Ակադեմիան և պատրաստվում էր գիտական գործունեության, և սիսա վրա հասավ պատերազմը: Թշնամին շարժվում էր Մոսկվայի վրա: Շահումյանը դիմում է ռազմական կոմիսարիատին՝ բանակ գնալու համար: Նրան ուղարկում են ժողովրդական աշխարհազորի ջոկատներից մեկը: Շահումյանը Տիմիրյազևի ուսյունի 10-րդ աշխարհազորի ջոկատի մեջ մտավ բազմաթիվ ուրիշ գիտական աշխատողների, դասախոսների և ուսանողների հետ միասին: 1941 թ. սեպտեմբերի վերջերին Շահումյանը մարտի մեջ մտավ Եֆրայի շրջանում, իսկ հետո կատաղի կռիվների մասնակցեց Վոլոկալաժսկի շրջանում, որտեղ էլ նա ծանր վիրավորվեց: Ապաքինվելուց հետո նա նորից մարտերի մեջ մտավ, այս անգամ Կարմիր Բանակի զորամասերում բազմաթիվ սխրագործութուններ կատարեց և արժանացավ Սովետական Միության Հերոսի բարձր կոչման: Սովետական Միության Հերոս Շահումյանն իր առաջին մարտական մկրտությունն ստացավ Մոսկվան պաշտպանելիս:

Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, Ստալինյան մրցանակի լատերետ ընկ. Մովսես Գրիգորյանը մտավ աշխարհազորի շարքերը որպես շարքային մարտիկ և զենքը ձեռքին պաշտպանեց Մոսկվան: Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու ընկեր Երվանդ Սիմոնյանը նույնպես գնաց աշխարհազորի ջոկատները և, որպես մի վաշտի քաղղեկ, աշխարհազորականներին տանում էր կովի: Աշխարհազորական դարձավ դիտերտանտ Սարգիս Հարությունյանը, Երևանի Կիրովյան պարտաշկոմի նախկին քարտուղարը: Մարտերում իր հանդես բերած արիության և հմտության համար նա հետագայում բանակի զորամասերում նշանակվեց ղեկավար աշխատանքի, ստացավ գվարդիայի փոխգնդապետի աստիճան:

Մոսկվան պաշտպանելիս հայ ժողովրդի զավակները չէին խնայում

ոչ միայն իրենց ուժերը, եռանդը, արյունը, այլև կյանքը: Մոսկվայի համար ընկան Հայաստանի դավաճաններից շատերը: Նրանց անմահ սխրագործությունները ոգևորում են սովետական մարդկանց: Հպարտության զգացումը համակում է մեզ, երբ թերթում ենք նրանց գործերը, նրանց պայծառ կյանքի դրավոր վկայագրերը:

Ահա Հայկ Մկրտչի Ղազարյանը. պատերազմի առաջին օրերից նա մեկնեց ճակատ: Արիաքար կռվելով թշնամու դեմ՝ Ղազարյանը հերոսաբար ընկավ 1942 թ. մարտին:

Մոսկվան պաշտպանելիս զոհվեց դրաքննադատ ընկեր Գրիգոր Կուլօղլյանը, որը թողնելով գիտական աշխատանքը, մտնելով աշխարհազորի մեջ, նետվել էր ժարտերի բովը և կռվում էր Մոսկվայի համար:

Մոսկվան դարձավ սովետական ժողովրդի հաղթանակի սիմվոլը, նրա պաշտպանությունը՝ սովետական ժողովուրդների մեծ բարեկամության հույակապ ցույցը: Մոսկվայի պաշտպանության պատմական հերոսամարտերում հայ ժողովուրդը ներդրեց իր ավանդը և իր արժանավոր տեղը գրավեց սովետական եղբայրական ժողովուրդների մարտակարգերում:

A II
33001

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220033001

(204)

11
33001